

Прикладні питання політичного аналізу і прогнозування

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРИКЛАДНОГО ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

ЛЯСОТА Людмила Іванівна,
*кандидат політичних наук, провідний науковий
співробітник сектору політичного прогнозування
Національного інституту стратегічних досліджень*

Кардинальні процеси трансформації українського соціуму, поява численних соціально-політичних інновацій зумовили необхідність їх адекватної наукової інтерпретації на основі якісного прикладного аналізу з метою прогнозування основних тенденцій розвитку.

Останнім часом в Україні, поряд з існуючими традиційними академічними та державними структурами, які відповідають за інформаційно-аналітичне забезпечення українського політикуму, виникло багато інформаційно-аналітичних, експертних та консалтингових центрів, що займаються різними видами робіт - від аналізу передвиборчої ситуації та планування виборчих кампаній до розробки стратегій розвитку країни на довгострокову та середньострокову перспективу. Досить гострі соціально-політичні процеси останніх років спровокували виникнення численних політичних коментарів та прогнозів стосовно підсумків виборчих кампаній, поточної політики, міжнародних відносин. Складається таке враження, що політичної аналітики не тільки не бракує у нашому суспільстві, але й часом навіть відчувається її надмірність.

Але поряд з цим спостерігається ситуація, коли, по-перше, багато заявлених прогнозів так і не знайшли свого підтвердження у

політичній практиці. На цій основі закономірно виникає питання про довіру до різного роду аналітичних структур, про якість використаних методів і технік досліджень та їх відповідності світовим стандартам. По-друге, до числа аналітиків відносять себе й виборчі технологи, й журналісти, й іміджмейкери та інші суб'єкти, які своєю не дуже компетентною працею дискредитують саме науковий політичний аналіз та експертизу. По-третє, слід констатувати, що публічні політичні рішення в нашій країні приймаються у багатьох випадках абсолютно інтуїтивно, без урахування довгострокових наслідків. Все це свідчить про те, що, прикладний політичний аналіз як професійна галузь перебуває у стадії свого становлення і, відповідно, має значні труднощі, пов'язані з методологічною базою аналітичних досліджень. Прикладний політичний аналіз ще не став невід'ємним елементом української державної політики. Тому проблема стандартів якісного політичного аналізу та прогнозування для надійної фіксації змін, вияву механізмів політичної динаміки, для реалізації адекватної стратегії прийняття політичних рішень, набуває особливої актуальності. Зосередимо свою увагу на деяких найбільш загальних проблемах становлення та розвитку політичної аналітики і прогнозування за сучасних умов.

«Розрив» між академічною наукою та прикладною діяльністю. Останнім часом проблема становлення та розвитку прикладного політичного аналізу як професійної області стала предметом обговорення у колі вітчизняних науковців та аналітиків. Серед сучасних наукових праць, де розглядаються методологічні та методичні основи політичного аналізу, прогнозування та політичних консультацій, слід назвати роботи Д. Видріна «Очерки практической политологии» (К., 1991), А. Гончаренка «Прогнозирование и политика» (К., 1993), С. Телешуна і А. Бароніна «Політична аналітика. Прогнозування та політичні консультації» (К., 2001), А. Коваленка «Політичний аналіз і прогнозування» (К., 2002), В. Горбатенка «Політичне прогнозування: теорія, методологія і практика» (К., 2006). Питання політичного аналізу, прогнозування та прийняття політичних рішень отримують висвітлення і у сучасній навчальній літературі, зокрема, у навчальному посібнику «Теорія і практика політичного аналізу» за редакцією О. Валевського, В. Ребкала, який вийшов у 2003 році.

Як вважають вітчизняні та зарубіжні дослідники, серйозною перешкодою для процесу інституціоналізації прикладного політичного аналізу та прогнозування, постає ситуація автономного

існування представників теоретичної фундаментальної науки та співтовариства «політологів-прикладників» [1, с. 183]. Йдеться навіть про різну інтерпретацію поняття «політичний аналіз». У науковій сфері, окрім практично-прикладної роботи по оцінці та рішенню деякої суспільної проблеми для конкретного замовника, при цьому розуміються всі фундаментальні знання, тобто практично вся політологія, а також збір, систематизація та обробка первинних даних та методи. А в практичній політиці під «політичним аналізом» розуміють і «ситуаційний аналіз», і інформаційне забезпечення внутрішньої і зовнішньої політики, і експертне супроводження державних рішень, і політичну журналістику і навіть сприймають як різновид піару або шоу-бізнеса. З метою подолання цього розриву пропонувалося створити аналітичні секції у рамках Асоціації політичних наук або інших структур, державних у тому числі, які б поєднували як практикуючих аналітиків, так і університетських вчених. Основне питання, яке при цьому актуалізується, - це проблема фінансування.

Так званий «розрив», на наш погляд, слід розглядати також у більш широкому контексті, у площині логіки взаємодії фундаментальних і прикладних наук. З одного боку, у сучасних суспільних науках існують багато теоретичних побудов, які або не мають ніякого відношення до дійсності, або викривлюють її настільки, що будь яке їх практичне застосування веде до непередбачуваних результатів. У цьому контексті слід нагадати й ефект «концептуальних натяжок», на який звернув увагу Дж. Сарторі [2]. Він полягає у неадекватному застосуванні концептів для вирішення конкретних пізнавальних завдань, спроба надати їм характер пояснення «раз і назавжди», на всі випадки життя. Тобто при розширенні кола явищ, які досліджуються, самі ці концепти постають настільки розпливчатими, що сенс їх значення втрачається. Дж. Сарторі характеризує появу «концептуальних натяжок» як свого роду падіння вченого з «дрібни абстракцій», коли один і той же концепт зводить до єдиного цілого елементи макротеорій, теорій середнього рівня і мікротеорій. Наприклад, різкої критиці сьогодні піддані концепти «демократій з прикметниками», які детально аналізувалися Д. Кольєром та С. Левицкі. У вітчизняному варіанті достатньо відомою однією з таких теорій була концепція «делегованої демократії» Г. О'Доннела. Ці автори відзначають, що в основі подібних концептів лежить змішування «ключового концепту» і «дрібноного підтипу». Це призводить до того, що «демократії з

прикметниками» мають не дуже велику пізнавальну цінність. Вони означають дуже великий клас явищ, але при цьому не дозволяють провести аналіз достатніх відмінностей між ними і характеризують, скоріше, наслідки, ніж причини їх виникнення [3, с. 88].

З іншого боку, та ступінь автономії, яку відстоюють «прикладники-політологи», часто виступає свого роду спробою представити теоретичну політологію декілька зайвою для досліджень, які ними проводяться. У результаті такого підходу аналіз політичної реальності постає однобічним, фрагментарним, який призводить у кінцевому підсумку до натуралістичного прорахунку [4, с. 35]. Останній виявляється у концентрації дослідження виключно у рамках «злободення». Його сенс полягає у повному виключенні всього того, що ми не спостерігаємо у часи виборів, вуличних маніфестацій, формування уряду, як такого, що не має відношення до діла, тобто виключенні існуючого соціально-політичного контексту.

Сьогодні у роботі аналітичних центрів існує тенденція до поширення технократизму, коли у політичний аналіз привносяться не лише методи і техніка суворого формалізованого дослідження (математичні методи, наприклад), але й характерний для цих галузей наукового знання стиль мислення. Поняття «аналіз» тлумачиться у буквальному сенсі, як декомпозиція, або розчленування цілісного суспільного об'єкту на окремі компоненти та вивчаються вони окремо від цілісного конструкту. Це означає практично повну відмову від використання в аналітичній роботі ціннісних і моральних критеріїв, а також ігнорування соціально-політичного середовища управлінської діяльності, загальних закономірностей розвитку політичного процесу. Саме таким підходом можна пояснити невдачі політико-економічних реформ у суспільствах, які трансформуються, коли механічно імпортувалися західні інститути та цінності без врахування загального культурного і політичного контексту, а на нашому ґрунті вони набували цілком антизахідного змісту.

Зазначимо, що «політичний аналіз» здійснюється на трьох рівнях: теоретико-фундаментальному, емпіричному та практично-прикладному. І останній, вирішуючи завдання оцінки та рішення суспільної проблеми для конкретного замовника, повинен будувати модель унікальної у своєму роді ситуації, синтезуючи для цього концептуальні знання, що виробляються на першому рівні, та фактичну інформацію, що надає аналіз на другому рівні. З методологічної точки зору, таке дослідження дійсно може претендувати на науковість та об'єктивність.

Проблема застосування сучасних методів політологічних досліджень. ХХ століття для західної науки стало періодом швидкого росту різних методологій і методик з прикладного політичного аналізу та прогнозування, особливо пов'язаних з використанням інструментарію емпіричних, кількісних методів (у рамках панування біхевіористського підходу). Аналіз докладів і матеріалів останніх конгресів МАПН демонструє, що політологи активно використовують й «традиційні» - якісні, логіко-філософські та історико-порівняльні підходи, і «нові» методи прогнозування, які засновуються на методах вимірювання, застосування математичних, статистичних і комп'ютерних засобів аналізу спеціально зібраних для того емпіричних даних. Сучасні методики політологічних досліджень у більшості є формою, засобом адаптації загальних та спеціальних методів до вивчення специфічних та по-своєму унікальних політичних явищ та процесів, які вимагають певне комбінаційне сполучення та пропорцію «традиційних», якісних і «нових» емпіричних, кількісних засобів політичного пізнання і не зводяться до жодного з цих засобів окремо [5, с. 35].

Проблема оптимального сполучення якісних та кількісних методів у політологічних дослідженнях (внутрішньо- та зовнішньополітичних сфер) набуває особливої актуальності у сучасний період розвитку нашого суспільства. Зазначимо, що незважаючи на дуже широку практику використання у світі математичних методів і наявність величезних обчислювальних потужностей, все ж таки їх практичне застосування принципово обмежується лише випадками опрацювання ретроспективних даних кількісного характеру, що монотонно змінюються, або, в окремих ситуаціях, так званих «розмитих» даних. Інакше кажучи, при застосуванні методів прогнозування відбувається опис майбутнього, яке фактично є продовженням або екстраполяцією минулого [6]. Ця обставина істотно обмежує можливості зазначених методів у трансформаційних суспільствах у чистому вигляді, де різного роду стрибкоподібні зміни вимагають напевно саме якісного аналізу, або сполучення цих методів. До того ж використання якісних методів дослідження дає змогу швидко реагувати на зміни, що відбуваються, та зорієнтувати прогноз на конкретну проблемну ситуацію.

Застосування математичних методів у сучасних гуманітарних дослідженнях, пов'язано зі складностями не тільки методичного, але й організаційного характеру. По-перше, не завжди система понять, що використовується, є достатньою для її формалізації,

вона може бути не чіткою та внутрішньо суперечливою. У такий області знань, як політологія, часто треба враховувати наявність достатньо великого числа суб'єктивних моментів, об'єктів, які не піддаються розчленуванню, велику ступінь невизначеності і високий рівень динамізму. Необхідно також мати на увазі, що в ряді випадків серйозною перешкодою для формулювання коректних висновків може бути нестаток інформації. По-друге, обробка інформації математичними методами тривала і вимагає часу. Потрете, такі дослідження потребують серйозного фінансування і матеріально-технічної бази. По-четверте, математичні методи дослідження вимагають також від представників соціально-політичних наук і математичних або кібернетичних пройти спеціальну професійну міждисциплінарну підготовку, що теж потребує додаткового фінансування.

Однак, саме оптимальне сполучення адекватних якісних та кількісних методів та їх використання в аналізі сучасних політичних процесів, безумовно, дало б змогу суттєво підвищити ефективність конкретних досліджень, забезпечуючи точність результатів, зокрема, дуже корисним таке сполучення виявилось б у моделюванні виборчих та законодавчих процесів (внутрішня політика), розвитку конфліктів та переговорів у сфері міжнародних відносин. Кількісні методи, незважаючи на їх обмеженість у застосуванні при вивченні політичних процесів, дозволяють виокремити раніше не дуже очевидні взаємозв'язки між суб'єктами внутрішньополітичних та міжнародних відносин, визначити приховані ресурси і можливості взаємодії акторів, необхідні для уточнення альтернатив вірогідніших сценаріїв розвитку ситуації та засобів дії.

Інша проблема стосується затребування політичного аналізу та його впливу на прийняття політичних рішень. Прикладний політичний аналіз розвиватимуся тоді, коли формується запит на аналітичну продукцію. Слід сказати, що незважаючи на слабкий зв'язок між аналітиками та особами, які приймають рішення (ця тенденція, до речі, характерна для всього світу, у тому числі й для США), політичний аналіз є достатньо затребуваним в країні. Але проблема стосується якості самого запиту. Політичний аналіз в Україні, безумовно, існує, але політична еліта потребує експертних рішень у більшості саме в питаннях, які стосуються внутрішньополітичної боротьби. Про це говорить й те, що потреба в експертно-аналітичних послугах різко зростає в ситуації передвиборчих процесів. Як свідчить досвід колишніх президентських і парламентських

кампаній звертаються українські політики і до російських аналітичних груп. Цікаво також, що запит політичної еліти на об'єктивну інформацію іноді конкурує із запитом на обґрунтування необхідного ідеологічного контексту.

Не потребує обґрунтувань теза про те, що саме поточні рішення, їхня якість та оперативність, є тим, на що, у кінцевому підсумку, політичний аналіз спрямований. У цьому контексті актуальною є проблема стратегічного планування на основі довгострокового прогнозування у нашій країні. У політичному процесі важливою є не тільки порада спостерігача-експерта, який прораховує кілька варіантів розвитку ситуації, але й також розробка стратегії розвитку одного з найбільш прийнятних варіантів.

Тобто в аналітичній роботі важливо враховувати рішення так званих «завдань щодо втілення», які є для багатьох «фабрик думок» («мозкових центрів»), як у США, наприклад, («Ренд Корпорейшн», фонд «Спадщина», Бруклінський інститут та інші) серйозним напрямом роботи, якщо не основним. Сама назва «Фабрика думки» підкреслює соціальну функцію цієї структури: виробництво та просування ідей у проектній формі, які можуть бути сприйняті публічною політикою та інтегровані у соціальну практику. «Фабрики думок» є однією з ланок у системі прийняття рішень у державі.

Достатньо цікаво, але за суттю своєї діяльності «фабрики думок» у Східній Європі, створені після розпаду СРСР за підтримки урядових та приватних західних фондів, суттєво відрізняються від діяльності «фабрик думок» у Північній Америці та Західній Європі. Так, за думкою І. Крастева, голови Центру ліберальних стратегій (Софія, 2002 р.), у країнах Східної Європи «фабрики думок» стали затребуваними у середині 90-х років, коли у результаті суспільного незадоволення перші реформаторські ліберальні уряди поступилися владою на користь відносно лівим силам. За цих умов економічні «фабрики думок» відігравали важливу роль в утриманні вихідної парадигми економічної реформи. Цього вдалося домогтися у першу чергу завдяки тісній взаємодії «фабрик думок» та ЗМІ, до яких прислухалися і нові керівники. Національні фабрики відіграли таким чином роль посередника між Міжнародним валютним фондом та Всесвітнім банком, з одного боку, і національними урядами, з іншого. Таким чином, в Америці «фабрики думок» виникали з метою використання

соціальних наук для вирішення конкретних соціальних, економічних або політичних проблем. А у Східній Європі, навпаки, вони стали новою стратегією утримання ліберального порядку денного для економічної політики щодо лівих урядів [7, с. 97-98].

Існуюча ситуація в Україні свідчить про те, що розробка науково-обґрунтованих прогнозів та стратегій глобального характеру є життєво необхідною, особливо у зовнішній політиці. Умовою їх втілення є культура прийняття рішень, а також якісні характеристики національної стратегічної культури, лідерства та ініціативи.

Основні складності у роботі аналітичних центрів України, а також у реалізації впливу аналітики на прийняття державних рішень полягають у наступному:

- відсутності в суспільстві консенсусу еліт щодо базових стратегічних пріоритетів державного розвитку, цілей системи як такої;

- недостатній фінансовій та матеріальній підтримці діяльності аналітичних структур з боку влади та бізнес-груп;

- закритості та непрозорості процедури підготовки та прийняття багатьох рішень політичною елітою;

- низькій зацікавленості органів державної влади в послугах незалежних аналітичних структур.

Політичні рішення приймаються не на основі даних аналітичних досліджень, а з їх більшим або меншим врахуванням. Дійсно у політиці панують саме інтереси, а знання використовують для обслуговування цих інтересів. При цьому часто виникає ситуація, коли інтереси формуються та реалізуються не завдяки експертному знанню та політичній аналітиці, а всупереч ним. Слід констатувати, що аналітичні структури залишаються сьогодні здебільшого своєрідними «центрами впливу», точніше, центрами формування суспільної думки.

Підготовка професійних кадрів. Актуальною для нашого суспільства залишається проблема підготовки фахівців з прикладного політичного аналізу та прогнозування. У вищих навчальних закладах вже почали читатися курси з цього наукового напрямку, наприклад, у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова, Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка, Міжрегіональній академії управління персоналом (МАУП), Інституті політичних наук при Інституті політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Націо-

нальному університеті «Києво-Могилянська академія» та інших. Окремі питання цієї теми вивчаються в курсах загальної прикладної політології та проблем емпіричного аналізу. Але система підготовки професійних кадрів, інституціоналізація прикладного політичного аналізу як дисципліни перебувають поки що у стадії свого становлення (порівняно з країнами Заходу).

В США та Західній Європі найбільш інтенсивним вважають період інституціоналізації прикладного політичного аналізу як наукової дисципліни. Саме у цей період (наприкінці 60-х - на початку 70-х років) з'являються різноманітні навчальні посібники, присвячені проблемам політичного прогнозування, методиці політичного аналізу. Зацікавленість прикладним політичним аналізом як академічною дисципліною був викликаний масовим втіленням державних соціально-економічних програм ще в 50-ті роки, які принесли досить продуктивні результати. В останні десятиліття ХХ ст. видано посібники У. Данна (1994 р.), Д. Веймера і А. Вайнінга (1992 р.), Е. Квейда (1989 р.), Д. Мангейма і Р. Рича (рос. видання 1997 р.), У. Парсонса (1995 р.), Б. Хогвуда і Л. Ганна (1982 р.) та інші, які представляють різні школи, в яких робиться акцент на різних елементах і завданнях політичного аналізу, підкреслюються різні аспекти діяльності аналітиків. Праці зазначених авторів є не тільки яскравими зразками західного наукового та викладацького досвіду розвитку дисципліни, але й здійснили значний вплив на створення вітчизняних навчальних курсів з політичного аналізу.

Проблема браку професійних кадрів в нашій країні звісно впливає на рівень розробок та використання методів прогнозування, тим більш, що в трансформаційних суспільствах застосування розроблених західними вченими методи та теорії прогнозування утруднюється специфікою нестабільності, нелінійності процесів, що відбуваються. Тому необхідний процес або переосмислення цих методів, їх переформатування, або створення у рамках загальновідомих дослідницьких напрямів власних методів та технік щодо аналізу процесів у внутрішньо-і зовнішньополітичній сферах.

Причини дефіциту професійних експертних кадрів полягають, по-перше, у «розриві» між академічною наукою та прикладною діяльністю, по-друге, існує проблема відпливу інтелекту за кордон внаслідок низького матеріально-фінансового забезпечення діяльності науковців та несприятливу ситуацію у

системі освіти в Україні, що фінансується за «залишковим» принципом. Важливішою умовою розвитку прикладного політичного аналізу є формування професійного співтовариства політичних аналітиків. Створення наукового простору, який би поєднував і практикуючих аналітиків, і фахівців з теоретичної політології, сприяв би виробленню стандартів якості прикладних політичних досліджень, створенню умов, які дозволяли б продукувати ефективні знання, що піддаються верифікації, формуванню взагалі професійної культури.

Основними завданнями цього співтовариства повинні стати налагодження випуску журналів, інтернет-видань для публікацій досягнень у цій галузі та розгортання дискусій щодо методологій, методик і технік прикладних досліджень, створення наукового майданчику для проведення «круглих столів», семінарів, конференцій.

Формування професійного кола фахівців з прикладного політичного аналізу та прогнозуванню слід розглядати як серйозний крок на шляху подолання практики маніпуляції суспільною думкою, відходу аналітичних структур від іміджу «центрів впливу», формування системи управління, в якій публічні політичні рішення базуватимуться на об'єктивних наукових даних, встановлених стратегічних пріоритетах, з врахуванням потреб як влади, так і громадянського суспільства.

Таким чином, розвиток та інституціоналізація політичного аналізу в нашій країні залежить від наступних факторів:

- 1) подолання розриву, який зберігається, між академічною наукою і практичною політикою та створення співтовариства професіоналів з прикладного політичного аналізу;
- 2) зростання «запиту» уряду та інших політичних суб'єктів на аналітичну продукцію;
- 3) вироблення культури стратегічного мислення політичної еліти;
- 4) налагодження системи підготовки професійних кадрів з прикладного політичного аналізу для підвищення рівня аналітичної роботи, у сфері державної служби зокрема.

Список використаної літератури

1. *Политический анализ: современное состояние и направления развития* // Полис. - 2004. - № 3. - С.182-185.
2. *Сартори Дж.* Искажение концептов в сравнительной политологии // Полис. - 2003. - №3. - С.67-77; № 4. - С. 152-160.
3. *Гельман В. Я.* Формирование концептов в исследованиях российской политики // Принципы и практика политических исследований: Сборник материалов конференций и мероприятий, проведенных РАПН в 2001 году. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. -С. 83-101.
4. *Ильин М. В.* Отечественная политология между универсальностью и партикулярностью // Принципы и практика политических исследований: Сборник материалов конференций и мероприятий, проведенных РАПН в 2001 году. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. - С. 20-38.
5. *Дегтярев А.* Основы теории политики: Учеб. пособие / Институт «Открытое общество». - Гл. 2. Методы изучения политики. - М.: Высшая школа, 1998. - 239 с.
6. *Згуровський М. З.* Хто бачить майбутнє, то й перемагає // Зеркало недели. - № 25. - 2001.
7. *Государственная политика и управление.* - Ч. 1. - Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л. В. Сморгунова. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. - 384 с.

СЦЕНАРІОТЕХНІКА В ПРОГНОЗУВАННІ

САЛО Ірина Степанівна,

*кандидат політичних наук,
головний консультант відділу стратегічних
комунікацій Національного інституту
стратегічних досліджень*

У науковій літературі з прогностики сьогодні не пропонується єдиного визначення поняття «сценарій» і домінують два основних підходи до його тлумачення: по-перше, це метод, що дозволяє використовувати міркування як одного, так і групи експертів, по-друге, це - підсумковий документ, отриманий в результаті використання сценарного методу. Фахівці з проблем прогностики вважають, що сценаріотехніка є найбільш розробленою в межах системного аналізу і виокремлюють наступний перелік можливих значень цього терміну:

- узгоджена послідовність гіпотетичних подій;
- запис акцій і контракцій, здійснюваних сторонами конфлікту;
- план дій, які передбачається вжити під час прогнозованих подій;
- оцінка тієї чи іншої ситуації.

Сценаріотехніка більшою мірою, порівняно з багатьма іншими методами, дозволяє виявити суттєві відношення і залежності між складовими досліджуваної системи та абстрагуватися від незначних перемінних. Сценаріотехніка характеризується такими специфічними рисами як «покроковий» характер аналізу розгортання процесу та особливою увагою до зв'язків і відносин між складовими системи, серед яких виокремлюють наступні.

- Причинно-наслідкові зв'язки між частинами, складовими досліджуваної системи.
- Генетичні чи історичні зв'язки, які виявляють походження подій, що визначають, яка з них є попередньою для наступної події.
- Структурно-функціональні зв'язки, що забезпечують нормальну роботу системи. Серед структурно-функціональних зв'язків особливо важливими є зв'язки управління (функціональні зв'язки і зв'язки розвитку).

Таким чином, у загальному вигляді сценарій можна визначити як гіпотетичний опис причинно-зумовленої послідовності подій - етапів трансформування системи.

У працях, присвячених сценарному методу (Е. Крейда і О. Хелмера), він характеризується як різновид моделювання (якісного вербального моделювання). Попри це, деякі дослідники (наприклад, А. С. Ахременко) вважають, що застосування сценарного методу характеризується більшою універсальністю і широтою, ніж просто створення (чи участь у створенні) прогностичної моделі. Так, побудова сценарію може відігравати допоміжну роль на стадії постановки й коригування цілей. Якщо на питання «Чи існує сценарій або визначена логічна послідовність подій, яка може призвести до трансформації ситуації А (реальність) до ситуації Б (бажаність)?» відповідь негативна, то обрану мету варто скоригувати у бік реалістичнішої.

Сценарії можуть бути корисні на стадії опису поточної ситуації, оскільки можуть допомогти аналітику, що працює над виявленням суттєвих чинників, об'єктів і характеристик ситуації, виокремити її найбільш значущі складові й усунути дрібні перемінні.

Переваги методу і сфери його застосування

Сценарний метод у його сучасній формі бере початок і розвивався в межах такого напрямку як кризовий менеджмент. Перше серйозне випробування сценаріотехніки як прикладної прогностичної й управлінської методики відбулося за часів «холодної війни» і пов'язано з дослідженнями проблем ядерної безпеки, що проводилися американськими експертами. Пентагон, не зважаючи на низьку ймовірність раптового повномасштабного ядерного удару з боку СРСР, зробив ряд замовлень на сценарну проробку такої ситуації. Такий захід було продиктовано тим, що сценарист, беручи до уваги не лише ймовірне, є руйнівником звичних стереотипів і усталених концептуальних схем, розширює поле можливо-го і тим самим забезпечує готовність діяти в незапланованих кризових ситуаціях, виконуючи «функцію упередження».

Пізніше сценарії почали активно використовувати під час аналітичної проробки гіпотетичних і реальних дипломатичних криз (наприклад, фахівці американської сторони використовували сценарний інструментарій під час Карибської кризи). Продемонструвавши свою ефективність, сценарний метод вийшов за межі кризової тематики (зберігши все своє значення для неї) і почав застосовуватися в найрізноманітніших сферах: від прогнозування стану ринків фінансів до експертизи рішень на державному рівні. Сценаріотехніка, як одна з найбільш доступних методик, спроможна на деякий час звільнити

дослідника від звичних штампів й усталених схем та забезпечити готовність діяти в незапланованих кризових ситуаціях; дозволяє також подати результати експертизи у найбільш наочній і переконливій формі; завдяки технологічній гнучкості надає можливість інтегрувати в аналіз найрізноманітнішу інформацію. Ці переваги сценаріотехніки є особливо значущими у контексті нестабільності політичних процесів, переплетенням раціональних і традиційних складових у масовій свідомості і психології політичної еліти. Перевагами сценарного методу вважають також його дешевизну та оперативність - він потребує значно менше часу, ніж інші методи якісного прогнозування, а тим більше математичне моделювання. Крім того, в генерації сценаріїв (у випадку, коли застосовується метод групової експертизи) можуть взяти участь фахівці різних напрямів і профілів, що особливо важливо щодо аналізу політичної системи суспільства, яка функціонує в тісній взаємодії з іншими його підсистемами.

Сценарний метод уможлиблює не лише отримати загальні уявлення про параметри майбутньої політичної ситуації, але й генерує альтернативні шляхи зміни цієї ситуації у бажаному напрямі. За умови успішного вирішенні цього двоєдиного завдання, написання сценаріїв може бути дуже ефективним. Оскільки цей метод є не лише засобом оперативного і детального аналізу майбутнього, але і засобом виявлення можливостей його змін, фахівці використовують призначення сценарного методу з метою:

- передбачення і попереднього аналізу якісних змін, стрибків, які можуть виникнути в результаті тих чи інших заходів, в умовах невизначеності їх проведення;
- визначення умов досягнення бажаної мети розвитку об'єкта експертизи і встановлення низки проблем, які можуть виникнути на шляху досягнення цієї мети;
- прогнозування генеральної мети розвитку об'єкта прогнозування, виявлення основних чинників тла (довколишнього середовища) і формулювання критеріїв для оцінки верхніх рівнів дерева цілей.

Як пишеться сценарій

Характер сценарію - його мова, обсяг, стиль, ступінь деталізації й таке інше не можуть бути встановлені апріорно, а визначаються завданням конкретного дослідження. Специфіка конкретного завдання і особливості конкретної ситуації визначають не лише вид підсумкового документу - сценарію, але й

суттєвим чином впливають на вибір методики його створення. За умови відсутності універсальної попередньо встановленої доктрини по написанню сценаріїв, експерт має в своєму розпорядженні певне «віяло» технологічних можливостей.

Передусім **сценарна експертиза може мати індивідуальний або груповий характер** - залежно від масштабу і складності проблемної ситуації. Якщо рішення має тактичний характер, як правило, досить зусиль одного експерта. Якщо готується рішення стратегічного плану, виникає необхідність залучення низки фахівців різного профілю.

Групова сценарна експертиза може бути корисна також і під час вирішення тактичних завдань, оскільки вона забезпечує охоплення ширшого спектру альтернатив і можливостей, має об'єктивніший характер. Під час вирішення стратегічних завдань сценарна експертиза є вкрай необхідною, оскільки йдеться про наслідки не в одній, а багатьох сферах життя. Зокрема, значна кількість «чисто» політичних рішень можуть мати значні побічні ефекти в економічній і соціальних сферах, і їх адекватний сценарний аналіз може здійснюватися лише в умовах міждисциплінарної співпраці. Розглянемо деякі основні чинники, що впливають на вибір техніки побудови сценарію.

Тип прогнозного завдання

У прикладному політичному аналізі сценаріотехніка застосовується для вирішення трьох типових завдань: прогнозування найбільш ймовірних змін політичної ситуації; прогнозування політичних криз і опрацювання шляхів їх подолання; планування і опрацювання комплексу заходів, спрямованих на досягнення бажаної ситуації. Від типу завдання залежить, яким буде сценарій: пошуковим чи нормативним.

Пошуковий сценарій є найбільш популярним і описує, зважаючи на існуючу ситуацію, стан системи і домінуючі тенденції її трансформації, послідовність подій, що логічно спричиняють ймовірний майбутній стан системи. Пошуковий сценарій застосовується, зазвичай, у тих випадках, коли дослідник володіє порівняно незначним обсягом інформації відносно можливих шляхів розвитку тієї чи іншої ситуації.

Нормативний сценарій орієнтований на визначення шляхів досягнення майбутніх бажаних станів об'єкту дослідження (у цьому випадку вони приймаються як цілі) і вимагають значно більшого інформаційного забезпечення.

Терміни підготовки прогнозу

Вони визначаються як специфікою ситуації (кризова чи стандартна), так і вимогами замовника. Відповідно до традиційної класифікації прогнозів, сценарій може мати оперативний, короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий характер.

Методика створення нормативного сценарію групою експертів

Найбільш важливими етапами пошукового і нормативного прогнозів є побудування відповідно «дерева проблем» і «дерева цілей». В ідеалі нижній (найбільш детальний) рівень «дерева цілей» повинен співпадати з нижнім рівнем «дерева проблем». Інакше кажучи, найближчі практичні цілі мають зводитися до вирішення найбільш актуальних соціальних проблем, але мати чітко орієнтовану довготривалу перспективу. Для забезпечення надійності результатів бажано використовувати кілька (дві-три) методик опитування експертів.

Алгоритм опису процесу розробки сценарію можна умовно поділити на три великі етапи: попередній, основний і заключний.

Учасниками опрацювання прогнозу є:

- «представники замовника» - один з керівників, який здійснює загальну постановку завдання;
- голова робочої групи - фахівець з організації групової експертизи;
- члени робочої групи (1-2 особи) - фахівці з аналізу обробки інформації;
- експерти - фахівці в галузі предмету прогнозу.

У сценарному методі всі експерти групи можуть взаємодіяти безпосередньо чи заочно, використовуючи лише ту інформацію, яку їм надає керівник групи. Весь процес побудови сценарію чи серії альтернативних прогнозних сценаріїв повинен спиратися на ретельно організовану роботу з експертами, які на різних стадіях обробки сценарію активно беруть участь в аналізі й інтерпретації інформації, що надходить.

На характер прогнозування також впливають типи сценаріїв, кожен з яких відрізняється глибиною і масштабом дослідження, способами і прийомами передбачення майбутнього. Розглянемо найбільш поширені у науці типи сценаріїв.

Сценарій-есе - це вільне викладення в публіцистичній манері можливого розвитку подій. У такому сценарії немає жорсткої й обов'язкової структури викладення. Головне - гіпотетично загострити стан, що формується, виявити в ньому внутрішні суперечності,

зіткнення інтересів і в результаті означити наявність домінуючих тенденцій, продемонструвати варіативність розвитку ситуації. Важливо також драматично загострити сутність управлінської колізії, означивши епіцентр розвитку ситуації, й загострити увагу на найголовніших структурних компонентах і наслідках передбачуваних рішень.

Аналітичний сценарій характеризується чіткою внутрішньою структурою, що передбачає короткий опис вихідних і результуючих підсумків розвитку ситуації. У такому сценарії необхідно, передусім, виділити конкретні подвійні ланцюжки, аргументація яких будується на поєднанні якісних і кількісних суджень експертів.

Формалізований сценарій ґрунтується вже на переважно кількісно описаних показниках і передбачає чітку формалізацію доведень і аргументів.

Але за будь-якого сценарію фахівці формулюють наступні етапи підготовки прогнозу.

1. Попередній етап. Замовник призначає голову робочої групи і повідомляє йому:

- характеристику наявної ситуації;
- мету роботи - бажану ситуацію, яку необхідно отримати;
- наявні ресурси і можливості (фінансові, часові, управлінські тощо).

Голова робочої групи формує робочу групу і готує орієнтовну інформацію для експертів, яка містить:

- відомості щодо наявної ситуації;
- обґрунтування важливості поставленої замовником мети роботи;
- можливості, якими володіє замовник для сприяння досягненню мети роботи;
- необхідну додаткову інформацію (готові прогнози подібних за характером розробок чи галузям досліджень, дані прогнозного тла тощо).

Особливістю підготовки орієнтовної інформації на цьому етапі прогнозу є те, що, крім загальної для всіх експертів частини, керівник групи часто змушений готувати додаткову, індивідуальну інформацію для окремих, чи навіть усіх експертів. Трапляються випадки, коли сценарна розробка виконується експертами всього лише 2-3 рівнів, що суттєво скорочує обсяг роботи для керівника групи. Але у разі більшої кількості рівнів і значної кількості експертів на кожному рівні, обсяг інформації, що готується, стає значним, що впливає на терміни виконання роботи.

Робоча група готує карту опитування 1-го рівня, в якій:

- фіксується прізвище, ім'я та по батькові експерта;
- визначається мета роботи;
- зазначаються заходи, які мають бути виконані;
- фіксуються проміжкові в процесі реалізації цілі;
- зазначаються інші умови, під час виконання яких може бути досягнена сформульована мета.

При цьому, в правому стовпчику зазначаються особи (можливі експерти, які могли б детально розкрити способи і засоби досягнення зазначених проміжних цілей).

2. Основний етап. На основному етапі керівник групи здійснює опитування експертів 1-го рівня, далі, за їх рекомендаціями, експертів 2-го рівня, за рекомендацією останніх - експертів 3-го рівня і т. д. доти, доки експерти останнього рівня не вимагатимуть додаткової експертної діагностики, але вважатимуть за необхідне негайно стати до виконання роботи. При цьому завдання керівника групи полягає в тому, щоби підготувати анкети (містять орієнтовну інформацію та карти опитування) для експертів кожного нового рівня. Анкети можуть мати загальну форму, наведену вище, але сформульована в заголовку мета і орієнтовна інформація, яка може знадобитися кожному експерту, можуть бути індивідуальними.

У міру виконання процедури опитування експертів, керівник групи складає «прогнозне дерево» - ланцюжки робіт та заходів, послідовне виконання яких веде до досягнення основної мети. Основний етап завершується, коли на різних рівнях «прогнозних дерев» записані заходи, до виконання яких можна стати негайно.

3. Заключний етап. Завдання заключного етапу полягає в отриманні оцінок ресурсів, необхідних для виконання всіх зазначених робіт по кожному прогнозному дереву, і термінів їх виконання. Для отримання зазначених оцінок кожен варіант прогнозного дерева роздають експертам. Крім того, експерти можуть додатково зазначити будь-які свої міркування і рекомендації.

Робоча група збирає, узагальнює ці дані й опрацьовує оцінки часу і ресурсів відповідно до загальних правил роботи з кількісними експертними оцінками, складаючи остаточний варіант сценарію та формулюючи прогнозні рекомендації.

Прогнозні рекомендації є завершенням сценарного прогнозування і містять конкретні рекомендації відносно характеру рішень, що приймаються.

За своєю природою рекомендації є інформацією, яка сигналізує керуючим про ту чи іншу ступінь ймовірності певного варіанту майбутнього розвитку ситуації. Однак, характер рекомендацій залежить не лише від отриманих результатів, але й від інших чинників, що впливають на відносини замовників і аналітиків. Таким чином, результати трансформуються в рекомендації, передусім з урахуванням їх прийнятності для керуючих. При цьому до уваги беруться не лише початкові, зокрема й політичні настанови, але і суто кон'юнктурні чинники, такі як:

- зміни політичної ситуації (що трансформують початкові настанови і цінності);
- зміни в суспільних настроях (особливо, коли суспільна думка може категорично не приймати результати прогнозів в силу їх повної для себе неприйнятності);
- трансформації ресурсної бази рішень тощо.

Характер рекомендацій залежить від складності майбутнього рішення, а головне - в сумісності з ним пропонованих підходів. Адже науково обгрунтована ціна рекомендацій може бути політично непринятною.

ПРОГНОЗ У ПОЛІТИЦІ: РОЗУМІННЯ, ПРЕДМЕТ, МЕТОДИЧНА БАЗА

АНДРУСІВ Віктор Володимирович,
*аспірант відділу стратегічних комунікацій
Національного інституту стратегічних досліджень*

Методологічні засади політичного прогнозування

Концептуальна проблема здійснення прогнозування значною мірою криється в суб'єктивних ризиках науковця бути звинуваченим в непрофесійності. Іноді прогнозування для науковців нагадує азартну гру, коли автор адекватного прогнозу має славу незалежно від успішності обраної методології. Власне успішні прогнози існують (З. Бжезінський, Д. Міршеймер, Б. Гаврилишин), на відміну від успішних методологій. На жаль, жодні підходи, теорії та синтези не сприяли наближенню науковців до більш-менш чітких та узгоджених методів політичного та стратегічного прогнозування.

Значною перешкодою цьому є саме практична реалізація прогнозу. Вже фактом своєї появи він може мотивувати поведінку акторів. Відповідно, тут можна розглядати два сприйняття політичними акторами прогнозу: як бажаного стану, і як альтернативного. Дилема полягає в тому, що прогноз бажаного стану мотивує поведінку акторів на його досягнення, тоді як альтернативний мотивує дії, спрямовані на отримання бажаного і запобігання небажаного стану. Таким чином, прогнозуючи бажаний стан, науковець зберігає більше шансів на його практичне втілення, ніж прогнозуючи альтернативу.

Не вдаючись до переліку проблем, які пов'язані з науковим прогнозуванням, констатуємо, що більшості з них можна уникнути, якщо розуміти цінність прогнозу в його аналітичному та описовому характері.

Прогноз - це не те, що має обов'язково бути, це те, що може бути за певних умов. Власне, цей перелік і має містити прогноз. Водночас, саме аналітичний та описовий доробок відрізняють прогноз від астрологічного передбачення, вгадування чи пророцтва. Незважаючи на те, що останні теж можуть (і навіть частіше) справджуватись, аргументативна сила для політичних акторів перебуває на боці наукового прогнозування. Поруч з тим, що прогноз мотивує акторів до відповідної поведінки, він також формує очікування зовнішніх щодо прогнозу акторів.

Яскравим прикладом формування очікувань є соціологічні прогнози під час виборчої кампанії, які формують у населення чітке очікування того, хто переможе, і, відповідно, впливають на їх вибір.

Є суттєва різниця між прогнозуванням у політиці та економіці. В економіці існує загальний перелік можливих криз та інструменти їх розв'язання. Якщо економісти прогнозують інфляцію, то актори вдаються до відповідної цінової та монетарної політики, спрямованої на запобігання даній кризі, або її можливого розвитку. Прогноз у політиці в більшості випадків не має відносно сталого набору можливих криз і вже точно не має сталих інструментів їх вирішення.

Як бачимо, прогноз є складним явищем не тільки за своїм створенням, а, можливо більшою мірою, за наслідками. Однак, прогноз не є типовою сформованою структурою, а відрізняється за багатьма критеріями. Спільним для всіх прогнозів є характеристика майбутнього.

Види прогнозування

У контексті прогнозування політики доцільно розрізнити два види прогнозування: політичне та стратегічне. *Політичне прогнозування* пов'язане з ситуативним аналізом тенденцій, процесів, інтересів акторів та їх взаємодії, й виявляє можливий стан у короткотерміновій перспективі. Політичний прогноз дуже часто межує з політичними коментарями, які прогнозують разове прийняття політичного рішення або тимчасову поведінку акторів. Для цього виду прогнозування найчастіше характерна екстраполяція існуючих тенденцій.

Стратегічне прогнозування суттєво відрізняється від політичного передусім часовим горизонтом. Цей вид прогнозування враховує довгострокові глобальні тенденції й загальну динаміку системи не прив'язану до одиничних виявів політичної поведінки. Стратегічний прогноз передбачає бажаний майбутній стан та містить перелік принципів та моделей поведінки, які сприятимуть його досягненню. Такий прогноз вказує на необхідні політичні чи економічні наголоси, які у довгостроковій перспективі сприятимуть досягненню бажаного майбутнього. Визначене у стратегічному прогнозі майбутнє, або є наслідком існуючих цілей та інтересів, або сприяє їх формуванню. Цінність даного прогнозу полягає саме в його характеристиці можливостей досягнення бажаного майбутнього. Це суттєво відрізняє його від політичного прогнозу, де пріоритетом є власне кінцевий прогноз.

Втім, недоцільно протиставляти політичний та стратегічний прогнози, оскільки останній мусить включати перший. Прогнозування короткотермінових кризових ситуацій сприяє кращому розумінню того, якою має бути поведінка актора у довгостроковій перспективі й дає можливості для її поступової кореляції. Стратегічний прогноз перебуває у постійній залежності від політичних коливань. Довгострокові тенденції та тренди можуть знайти своє завершення або сприяти виникненню новим несподівано і не прогнозовано. За таких умов, стратегічний прогноз повинен мати значний ступінь адаптивності. Водночас, саме прогнозування має включати аналіз ризиків невідповідності та несподіваності.

Стратегічний прогноз також відрізняється від стратегічного плану. Останній виходить з чітких зафіксованих і перевіре-них тенденцій, спирається на конкретні завдання і чіткі моделі поведінки. План зазвичай володіє низьким рівнем адаптивності й потребує нової розробки за зміни умов. Стратегічний

прогноз є більш абстрактним і швидше визначає межі можливої поведінки акторів, аніж їх чітку модель. Це дає можливість вносити коригування на різних етапах не змінюючи кінцевий результат - бажане майбутнє.

Предмет прогнозування

Взаємопов'язаність та взаємозалежність у політиці стирають чіткі межі предмета прогнозування. У політичній науці аналіз та прогнозування перебувають поруч, тому предметом прогнозування можна визначити і характерні предмети політичного аналізу, а саме:

- політичний процес;
- трансформацію інститутів;
- прийняття політичних рішень;
- порядок денний;
- політичну кризу.

Однак, здійснити прогноз для окремого з цих предметів дослідження практично неможливо, якщо не враховувати інші. Тому прогноз у політиці може бути лише комплексним, з максимальним урахуванням залежностей та точок дотику предмета прогнозування. Таким чином, виходячи з самого контексту прогнозу, предметом прогнозування є певний стан у майбутньому. Політична криза впливає на прийняття політичних рішень, і навпаки. Але комплексно, у визначений період часу вони формують певний політичний стан, який і має бути спрогнозований.

Зрештою, об'єктивно, предметом політичного аналізу теж є певний стан політичного явища, як наприклад, інституту чи процесу. Втім, оскільки знову ж таки складно розмежувати політичний процес і діяльність (взаємодію) інститутів, необхідно обрати прогнозування стану центрального елемента системи. Зокрема, саме такими є політичні інститути, які формують, трансформують і підтримують політичну систему. Отже, найбільш доцільним видається прогнозування майбутнього стану певного політичного інституту, що водночас враховує прогнозування політичних рішень, криз, процесів тощо.

Однак, на характер та спосіб прогнозу впливає поняття політичної системи. Тут можна розмежувати прогноз у політичній системі, яка формується, і яка вже сформована. Для останньої притаманні чіткі тривалі в часі тенденції, тому закономірним способом прогнозування в таких системах є екстраполяція. Стабільність і

злагодженість системи уможлиблюють здійснення точних прогнозів майбутніх станів політичних інститутів та їх можливих загроз. Особливістю прогнозів у стабільних системах є їх довгостроковість.

Значно складніше прогнозувати в умовах несформованої хаотичної політичної системи. Амплітуда коливань тут надзвичайно висока, і діапазон ймовірностей надзвичайно широкий. Це безперечно ускладнює розробку можливих сценаріїв майбутнього розвитку. В хаотичній системі доречніше говорити не про точний прогноз, а про точно спрогнозований діапазон можливих майбутніх станів.

Як зазначає Гордон, хаотичні системи теж володіють постійними рисами, серед яких передусім можна виділити нелінійність та рекурсивність. Ці риси уможливили побудову математичної моделі прогнозування хаотичних процесів та виділити можливі стратегії здійснення прогнозів. «Оскільки послідовність точок у хаотичній системі залежить від точно визначених початкових умов, ми мусимо усвідомлювати неможливість здійснення точного прогнозу в більшості випадків. Але це не означає, що моделювання є недоречним. Моделі, які враховують нелінійні елементи можуть сприяти виявленню умов, які призвели до хаотичного стану. Потім, використовуючи модель, можна виявити можливі політики, які повернуть систему до стабільності». Поруч з цим, з будь-якої хаотичної системи можна передбачити перелік виходів, якщо вона викладається в структурі більш ширшої системи.

В українському контексті хаотичність політичних процесів та системи характеризується відсутністю їх спрямованості. Тобто йдеться про відсутність навіть найменшого тренду або визначеної кінцевої мети (бажаного політичного майбутнього, системи). За таких умов будь-який прогноз може мати тільки короткостроковий характер. Це також ускладнює можливість стратегічного прогнозування, оскільки «бажаний майбутній стан» кардинально відрізняється в уявленнях головних політичних акторів.

Методична база прогностичного дослідження

Зважаючи на зазначені вище труднощі здійснення політичного прогнозу в хаотичній системі, можна виділити наступні його обов'язкові елементи.

1. Широкий політичний аналіз сучасного стану досліджуваного інституту.
2. Визначення діапазону можливих майбутніх станів (мінімумів та максимумів).

3. Визначення часового горизонту.
4. Прогноз найоптимальніших станів (сценарії).

У здійсненні прогнозу найбільш оптимальними і перевіреними часом видаються методи такі методи, як Дельфі (будується на опитуванні експертів) та сценарування (будується на політичному аналізі). Зокрема, під час прогнозування результатів президентських виборів похибка даної методології склала 2 %. Ці методи найчастіше використовуються для короткострокового політичного прогнозування, що є найоптимальнішим у хаотичних системах.

В українських умовах здійснення прогнозу стану певного політичного інституту за цією схемою можна поділити на три етапи: 1) політичний аналіз, 2) розробка опитувальника та опитування, 3) співставлення отриманих даних з результатами аналізу, вироблення прогнозу. Характерним тут має бути тожність питань, на які дає відповідь дослідник у своєму аналізі, та питання, які входять до опитувальника.

На першому етапі, необхідно досліджувати ті фактори, які визначають майбутню політичну поведінку. Це, зокрема: політичні інтереси (довго- і короткострокові), вплив (за суспільними сферами), зовнішні тиски, визначення меж конфліктності, радикальності чи лояльності, ресурси та підтримка, максимально вигідного і невигідного політичних станів.

На другому етапі, більшість з цих факторів мають бути включеними в опитування експертів. При цьому опитування має залишати вільний простір експерту для визначення додаткових критеріїв та можливих сценаріїв. Також опитування мусять передбачати оптимально чіткий прогноз, до якого схиляється експерт. Роль експертів можуть виконувати як незалежні індивіди, так і наукові інститути.

На останньому етапі необхідно визначити відсоткове співвідношення експертного бачення на користь конкретного політичного сценарію, та вироблення прогнозу на основі виділення максимально можливих сценаріїв.